

Geréby György

AMI BOTRÁNY ÉS AMI NEM

Tamás Gáspár Miklós 1999 nyarán A HIT BOTRÁNYA MAGYARORSZÁGON címmel az *Élet és Irodalomban* recenziót közölt Bartus László FESZ VAN című könyvéről. A felcsapó indulatok hetekig tartó vitákra vezettek a Hit (Gyülekezetének) „botránáról” (*ÉS*, 1999. július 2., 16., 30.). Az érvelő beszédhez túlságosan zajos napi politikai gerjedelmek (lássuk tisztán: volt ott gerjedés *pro* éppúgy, mint *kontra*), a sandaságok vagy akár az egyébiránt nem is hazug indulatok csillapultán ma már talán ki lehet mondanunk: már megint az történt, hogy a vitában a legváltozatosabb eszmék, alkalmasint igen alapvető dolgok keveredtek tarkabarkán, miközben a lényeges kérdések tisztázatlanul maradtak, sőt föl sem tétettek. Sajnos, a vitát kiváltó recenzió, majd a későbbi válaszok részben maguk is felelősek a szellemi zűrzavarért.

TGM szerint ugyanis a Hit Gyülekezetének vallásgyakorlatába hirtelen bepillantást nyerők megbotránkozása alapján véve nem tulajdonítható másnak, mint a mai magyar vallásosság filiszter (a. m. beszűkülten önelégült, kispolgári) rémületének „*a keresztyén vallás átélésének és gyakorlásának látványától*”, melyet egyébként a vallástörténetből volna szerencsénk „*untig ismerni*”. Meg is feddi TGM a hazai értelmiséget, amiért „*antropológiai, művelődés- és vallástörténeti műveltsége és humanista ébersége nem volt elegendő annak felismeréséhez*”, hogy a Hit Gyülekezetének friss botránjában „*honnét is fűj a szél*”, jelesül, hogy ami a Hit Gyülekezete sajátos vallásgyakorlatán megbotránkozók-nak nem tetszik, az maga „*a keresztyén vallás*”. „*Az autentikus keresztyén vallás épp akkora botránny ma, mint kétezer esztendővel ezelőtt*” (TGM Kierkegaard-ra utal). Természetesen nem arról van szó, hogy a Hit Gyülekezete lényegileg azonos lenne az őskereszténységgel (hiszen az abszurditás volna), hanem arról, hogy a Hit Gyülekezete valamilyen fontos szempont szerint hasonló az őskereszténységhez (az már persze nem tisztáztatik, hogy melyik irányzatához is). Ilyen rokonító elemnek tekinti TGM a démonhitet, az ördögűzést, Isten imával való kényszerítését, az önkívületet, a közvetlen (misztikus) istenélményt, a szokásos társadalmi konvenciók elvetését, a doktrinális szigort, a tekintélyi hierarchiát, az egyéni önállóság önkéntes föladását, a szolgálati éthoszt és a köznépi tónust. TGM szerint ezek az elemek összekötik az őskeresztényeket, az esszénusokat és gnóosztikusokat, majd a joachimitákat, a valdenseket és a huszita közösségeket a Hit Gyülekezetével. Minél rosszabb a szekularizált mai magyar értelmiségének, minél kevésbé érti meg, hogy a Hit Gyülekezete inkább őrzi a keresztyén vallás fenntebb felsorolt lényegi elemeit, mint féltett egyházainak kiüresedett filisztersége.

Jelen sorok íróját e beszéd megérintette. Először azonban szögezzünk le két dolgot. Elsőként, hogy hozzászóló érintettségének nincs politikai vetülete, már csak azért sem, mert a Hit Gyülekezetével összehozott liberális pártnak meggyőződéses szavazója (lásd alább). Másodjára, hozzászóló a Hit Gyülekezetében azt mélységesen respektálja, hogy a keresztyén egyházaknak követendő példát mutat a zsidóságról kialakított képével. Hozzászóló tisztelete persze tovább növekedne, ha eme, hangsúlyozom, dicséretes zsidóságkép teológiai megalapozásáról is olvashatna valamit, hiszen a keresztyénységet immár második évezrede gyötri az oldalába szúrt tüske (Szent Ágoston fordulata, me-

lyet Franz Rosenzweig is felhasznál), melynek teológiailag (!) érvényes megoldása hatalmas szellemi tett lenne.

Maradjunk tehát abban, hogy jelen szerző érintettsége csak az afféle tíz körméről lekapott magyar filozfé, aki nemcsak nem restelli magát értelmiséginek vélni, de még bizonyos előírt ismeretekkel a háta mögött sem tud a TGM kívánta következtetésekre jutni. Balszerencsés helyzetét tetézi, hogy vonzódást érez a kereszténység klasszikus formái iránt, sőt ezeket otthonának vallja (vizsgálhatja is aggódva lelkiismeretét, hogy nem „sznobériából” teszi-e ezt, mint TGM mondja). Hendikepek ide vagy oda, akár-hogy forgatja is TGM gondolatmeneteit, azokat több ponton alapjában tévesnek, mi több, veszélyesen pongyolának kell találnia. Így a következőkben néhány elvi jelentőségű megfontolásra szeretné felhívni a figyelmet, melyeket akkor sem szabad figyelmen kívül hagynunk, ha egyébiránt a filiszterek kritikán aluli szörnyülködése is megérdemli a magáét (minek jellemzésében teljesen egyetértek TGM-mel).

A maga részéről jelen szerző mindenekelőtt úgy gondolja, hogy a Hit Gyülekezetének botránya nem a keresztény hit botránya általában. Másodsor, nem világos, hogy elvileg miért is ne lehetne súlyos kételyeket megfogalmazni a tekintetben, hogy a Hit Gyülekezete valóban autentikus keresztény üzenetet hordoz-e. Harmadsor, a politikai liberalizmus melletti elkötelezettségnek nem kell szükségképp együtt járnia a vallási liberalizmussal. Negyedsor, az a gondolkodásmód, melyet TGM javasol, kívül helyezkedik el a vallási viták lehetséges módjain, s ezért álláspontja legfeljebb a vallási szkepticizmus hívei számára lehet elfogadható. Végül kritériumot javasolnék az autentikusság eldöntésére.

1. Már a vitaindító írás címe is mutatja dióhéjban a bajokat. TGM szójátéka, „*A Hit botránya Magyarországon*” úgy állítja be, mintha a Hit Gyülekezetének botránya a (keresztény) hit régről ismert botránya volna. Az áthallás azonban sántít. Tudjuk ugyanis, hogy a kereszténység botránya nem a hit botránya, hanem a kereszté (GAL, 5:11), azaz Krisztus keresztthaláláé és feltámadásáé. (Mint ezt a vita során, második válaszában TGM is mondja. Annál kevésbé érthető a dolog.) Világosabban: az ÚJSZÖVEVSÉG nem a hit botrányáról, hanem a kereszt botrányáról beszél. (Vö.: „*Mi pedig Krisztust prédikáljuk, mint megfeszítettet, a zsidóknak ugyan botránkozást, a görögöknek pedig bolondságot*”, 1KOR, 1:23, melyet érdemes összevetni ApCSEL, 17:32-vel, ahol Szent Pál valóban ezt is prédikálja, és ki is nevetik érte a görög filozófusok.) Kis különbség a szavakban, hatalmas ugrás az eszmékben. Hiszen a hit nem más, mint „*a reménylett dolgoknak valósága és a nem látott dolgokról való meggyőződés*” (ZSIDÓK, 11:1). Hinni ugyanis igen sok ember hisz igen sokféle dologban, valamint igen sokféle módon. Profán példaként például hihetem, hogy a sarki közért éjjel is nyitva van, sőt ebbéli meggyőződésemben cselekedhetek is (amennyiben elindulok oda). Ami a keresztény hitet megkülönbözteti a többi, jellegében hasonló hétköznapi vagy vallási hittől, az az, hogy Jézus Krisztusban, az ő istenségében, keresztthalálában és feltámadásában hisz, nem másban, és e jól meghatározható hite szerint él. Jézus Krisztus, a valóságos isten és valóságos ember keresztthalála és feltámadása, az ebben foglalt ígéretbe vetett különleges tartalmú hit a botrány, nem valami más, nem a hit általában.

Erre TGM azt felelhetné, hogy a Hit Gyülekezetét övező s valóban minden racionalitáson túlmutató, „a szkinhedeket a főpapokkal” összekötő közgyűlölet az átélt kereszténységnek szól általában, hangsúly az átéltségen. Ami a mai magyar társadalmat gyűlölködésre sarkallja, mondhatnánk, az nem más, mint az, hogy valaki komolyan veszi

azt, amit hisz, és napi életére nézve is számol a következményeivel. Ez igazi botrány, amit jelen szerző is annak tart.

Mást kívánunk állítani. Igaz, hogy a Hit Gyülekezete *valamiben* hisz, továbbá az is, hogy hitét roppant, alkalmasint riasztó következetességgel gyakorolja. De nemcsak az nem mindegy, miben hiszünk, hanem az sem, hogy miként tesszük ezt. Egy hitből, egy látszólag közös vallásos hitből sem következik egyértelmű megfeleltetéssel az, hogy milyen módon kell azt a hitet megélni. A sivatagi atyák úgy éltek meg hitüket, hogy a pusztaságok elvonultságában folytatták szellemi küzdelmeiket. Mások embertársaikat betegségükben szolgálták. A kereszténység története azt mutatja, hogy, mondjuk, az ortodox és a római katolikus egyház, legalábbis absztrakt értelemben, ugyanúgy hisz a keresztény hit fent említett központi tételében, Krisztus istenségében, halálában és feltámadásában, miközben hitük (azért annyit engedjünk meg, hogy legalább egykor autentikus) gyakorlata gyökeresen eltér, sőt teológiailag hosszan tudnak érvelni a mellett, hogy mit és miért élnek ők meg másként.

Magyarul, a hit megélése önmagában még kevés. Sokan és sokféle módon élnek meg sokféle hitet, de a következetes megélés önmagában még nem legitimálja sem a gnóvizst, sem a rituális emberevést. Természetesen az tényleg botrány, ha valakit a megélés ténye kelt gyűlöletre. Ebben nincs vita. E primitív és velejéig pogány reakción túl azonban lehetséges olyan álláspont is, méghozzá megélt teológiai álláspont, amely akár ugyanazon hitben iskolázva valamely megélési módot, az e megélés alapjául szolgáló teológiát tartja rossznak, sőt hamisnak. Tehát, mivel van lehetősége annak, hogy speciális botrányról van csak szó, a Hit (Gyülekezetének) botránya nem azonosítható általában a kereszténység botrányával. Q. e. d.

A félreértések okára akkor bukkanunk rá, ha végiggondoljuk azokat az elemeket, melyek TGM szerint a Hit Gyülekezetét a korai kereszténységgel, illetve a többi fent megnevezett csoporttal rokonítják. Először is, éppen a most mondottak alapján a démonhit, az ördögűzés stb. soha nem alkotta és nem is alkothatja a kereszténység lényegi tanítását. TGM listája nemhogy nem kimerítő, de még csak nem is a lényeges elemekre koncentrálna. Szinte mindegyik elem önmagában is problematikus bármely keresztény teológiában (és nemcsak ma gondolják ezt a nagy egyházak, hanem a fennmaradt legkorábbi iratoktól kezdve). Kényszerű tömörséggel fogalmazva: keresztény számára az önkívület nem lehet önmagában cél, hiszen nem kell kilépnie a világból, személyisége nem eldobandó teher, ugyanis Krisztus megtestesülése éppen a világot és az emberi személyt szenteli meg, még akkor is, ha életének értelme immár nem önmaga, hanem a benne élő Krisztus (GAL, 2:20); Isten nem kényszeríthető sem ráolvasással, sem imával, ugyanis Isten tökéletes szuverén teremtő, azaz Isten csak azt teszi, amit tenni akar, s a kegyelem fogalma éppen ezt van hivatva kifejezni; a misztikus istenélmény nem idézhető fel semmiféle mágikus eszközzel; a társadalom bizonyos konvenciói biztosan betartandók – legalábbis ott, ahol nem kényszerülünk azokat elvetni –, mert Jézus Krisztus szerint a császárnak megadandó az, ami az övé (MT, 22:21; Mk, 12:17; Lk, 20:25), Pál szerint pedig az adót éppen hogy meg kell fizetni (RÓM, 13:7) stb. Ha elolvassuk azokat a korai beszédek, amelyekről az APOSTOLOK CSELEKEDETEI számolnak be, akkor látható, hogy miközben mindenféle csoda persze történik számtalan, az apostolok a legkevésbé az ördögűzést vagy a közvetlen istenélményt prédikálják, hanem, mint láttuk, Krisztus kereszthalálát és feltámadását, Isten üdvtörténelmi tetteit, a törvény és a próféták jövendölte események bekövetkezését, ha tetszik, Isten szavatartó, hűséges nagyságát. Ezen túl azt már ne is említsük, hogy a felsorolt elemek

között nincs olyan, amely mind a hat csoportban (esszénusok, őskeresztények, gnószitikusok, joachimiták, valdensek és husziták) közös lenne. Hogy is állunk az esszénusok közvetlen istenélményével, a gnószitikusok „köznépi tónusával” vagy a husziták önkívületi hajlandóságával? (Egyáltalán, hogy is kerül erre a listára az esszénusok rejtélyes csoportja?) Egy és csakis egy nem említett összekötő elem van az amúgy gyökeresen különböző csoportok között, éspedig a politikai radikalizmus. Igaz, hogy a „*protestáló hit, küldetéses vétő*” szép, fontos eleme a kereszténységnek. Ennek ellenére nem azonos vele, mint ahogy például a zsidóság sem azonos a zelóták (különbön kétségkívül autentikus) mozgalmával. Két különböző dolog az, hogy a hit megőrzése radikális életbeli döntéseket kíván, valamint az, hogy a radikális politizálás a hit konstitutív eleme. A bálványimádásnak keresztény nem tehet engedményeket, de ha a társadalom nem követeli meg a bálványimádást, akkor itt nincs miért radikalizálódni. (Ha viszont megköveteli, mondjuk, holmi szent korona vagy akár „a nemzet” imádását, akkor tüstént helye van a vétónak, lásd: „*a nemzeteknek minden istene bálvány*”, „*a pogányok bálványai ezüst és arany, emberi kezek alkotásai*”, ZSOLT, 96:5, 135:15.)

2. Ekképp jutunk el a második ponthoz. Az igazi botrány tehát, ha szerző jól érti, nem a Hit Gyülekezetének hitéről szól (melyet keveseknek van szerencsájük mélyebben ismerhetni), hanem egy egyház szervezetéről, vezetésének hatalmi gyakorlatáról, esetleges visszaéléseiről, politikai ambícióiról. A félrevezető szójáték elfedi, hogy a (keresztény) hit fogalmilag sem azonos egyetlen intézménnyel sem. Őrizni őrizheti egy intézmény a hitet, de nem lehet azonos vele. Így hát abban nincs semmi abszurd, hogy egy intézmény szolgáltathat okot botrányra, miközben vezérlő eszméjével kapcsolatban nem merül fel botrány. De a fordítottja is megeshet. A vitában emlegetett gnószitikus szekták állhattak teljesen normális emberekből, intézményként viselkedhettek a legkonformistább módon (egy részük valóban konformista is volt politikailag, ami szintén a vélelmezett közös jellemző ellenpéldája), alapeszméjük mégis botrány (az ortodox egyház számára). Ugyanígy, a zsidó hitközségek élhették a lehető leghétköznapibb, legkegyesebb életet, létük mégis önmagában botránynak számított (keresztény környezetük számára). Voltak igen kevésbé szent életű pápák és pátriárkák, míg voltak igen szent életű eretnekek, ismét minden kombináció elő is fordult. Szent Atanáz egybehangzó beszámolóik szerint nem volt kellemes ember, míg Áriusz igen. Trinitológiája és krisztológiája mégis Atanáznak mélyebb, és nem Áriuszak. Evagriosz Pontikosz nyilvánvalóan sokkal komolyabb aszkéta és misztikus volt, mint Szalamiszi Epiphániosz, de tetszik, nem tetszik, Epiphániosz valóban rámutatott Evagriosz teológiájának nem ortodox voltára. A „hites” vita során viszont újra és újra összemósódott, hogy vajon a Hit Gyülekezetének teológiájával vagy általában vett intézményi rendszerével, esetleg pusztán jelenlegi vezetésével van-e baj (esetleg mind a hárommal), ha egyáltalán.

TGM magától értetődőnek tartja, hogy a Hit Gyülekezete valójában nem tesz mást, mint a kereszténység hagyományos formáiban elnyomott transzcendencia utáni vágyat éli meg autentikusan. „*A szekták brutálisan emlékeztetik a polgári társadalmat az elfojtott transzcendenciára.*” A Hit Gyülekezete „*a vallás pusztá látványával*” döbbsent meg, melyet a „*kőszívű*” magyar környezet „*perverz anomáliának érez*”. Aki tehát a Hit Gyülekezete ellen van, az, jól értjük, a Hit Gyülekezetével azonosított kereszténységgel azonosított vallás ellen van. E szavak ismét magától értetődő módon azt előfeltételeztetik, hogy a Hit Gyülekezete azonos a kereszténységgel, éspedig az autentikus kereszténységgel. (Azt a felületességet hagyjuk is, hogy az általában vett állami vallás, a *religio* fo-

galma sem azonos a kereszténységgel. Sokféle állami *religio* volt a világtörténelemben, melynek fogalmába a hit, pláne Krisztus kereszthalála egyáltalán nem tartozott bele, mint a pusztán politikai hűséget követelő római államvallás esetében.) Szóval itt azért álljunk meg egy szóra! A kereszténységgel való azonosítás háromféle módon történhet. Vagy a „kereszténység” nevű gyűjtőfogalomba tartozó (mérvadó) csoportok valamelyikével lehet a Hit Gyülekezete azonos (ideértve a hereziseket), vagy a kereszténységgel magával, vagy pedig kibővíjük a kereszténység fogalmát a Hit Gyülekezetének újdonság-jelenségével. Ez utóbbi esetben nem teljesíthető az eredeti program. A kereszténységgel magával is csak akkor lehetne azonos, ha maga is ugyanolyan összetett jelenség volna. (Hiszen ha csak a két legnagyobb egyházat, az ortodox keletit és katolikus nyugatit tekintjük, azok is számos ponton eltérnek egymástól, igaz, ennek megértése sem adja olcsón magát.) Kevésbé elvontan: voltak „keresztény” szekták, amelyek szerint Krisztus csak ember volt, voltak, akik szerint nem is halt meg, és voltak, akik szerint nem támadt fel, s persze az ortodox álláspontok (ti. kalkhédoni és nem kalkhédoni), mely ezeknek ellenkezője. (Részletesen H. Chadwick: A KORAI EGYHÁZ. Osiris, 1998, illetve számtalan patrisztikus kézikönyv.) De ha az eltűnt herezisek helyett a mai helyzetre tekintünk, az sem egyszerűbb. Az Úrvacsora, az istenismeret, sőt, ha az unitárius egyházat vagy a (nem politikai, hanem teológiai értelemben) liberális protestantizmust, illetve liberális anglikanizmust is kereszténynek tekintjük, akkor a trinitológia és a krisztológia, sőt az eszkatológia is megosztja mind a mai napig a keresztény (úgy is, mint keresztény) egyházakat. Mármost a Hit Gyülekezete ezen álláspontok valamelyikét vagy egyszerre mindegyikét vallja? Nyilván az utóbbi abszurd, tehát a Hit Gyülekezete logikailag is csak egy része lehet annak, amit kereszténységnek tartunk. Ezenfölül is az irányzatok mindegyike gondolt valamit (hideget vagy meleget, jót vagy rosszat) a transzcendenciáról és annak megéléséről is. Elvégre minden néven nevezhető kereszténység végső soron az Úr színéről színre látásáról szól. (Lásd a már emlegetett sivatagi atyák csodálatos misztikáját. TGM például nem beszél arról, hogy a sivatagi atyák spirituális radikalizmusát miféle viszonyban látja a Hit Gyülekezetével.) Még világosabban: távolról sem az a transzcendencia megélésének egyetlen módja, ahogy azt a Hit Gyülekezete hirdeti. Létezik más, mérvadó keresztény spirituális hagyomány is. (Mely, köszöni, minden látszat ellenére továbbra is él és virágzik, tessék, Urak, tenni egy hosszabb kirándulást Athoszra!) S azt azért tudnunk kellene, miért döntünk valamely olyan mód mellett, melyet a nagy egyházak elvetettek, pláne, ha némi jóindulattal azt is föltehetjük, hogy volt annak teológiai oka is.

Valójában miből is következtetünk mire? Vajon a Hit Gyülekezetének teológiájából akarunk-e következtetni a politikájára vagy a politikai gyakorlatából a teológiájára? A zavar fő oka persze az, hogy a Hit Gyülekezetének teológiájáról, egyházképéről, a szentségekről stb. vallott nézeteiről, pláne krisztológiájáról nem tudunk meg semmit, és bizony, az egyébként rendkívül művelt TGM nem is tett kísérletet e homály oszlátására, például azzal, hogy rendelkezésünkre bocsátotta volna a Hit Gyülekezete katekizmusának bibliográfiai adatait. (A Hit Gyülekezetének zárkózottsága egyébként meglehetősen eltér a korai egyház doktrinális nyíltságától. Az apologétáktól kezdve az egyház közzétette teológiáját, sőt teológiai vitáit is nyilvánosan folytatta.) A teológia ismerete fontos volna, hiszen hit (s mint nem véletlenszerű hit, bizony teológia) és szervezet összhangja vagy disszonanciája volna az, aminek alapján valójában véleményt lehetne formálni a Hit Gyülekezetének jellegéről. Ahogy az SZKP ideológiája nem szolgálhatott az angol parlament intézményének alapjául, úgy diktatórikus cseleked-

tek rendszere mögött sem állhatnak demokratikus elvek. Hasonlóképp az is nyilvánvaló, hogy amíg bizonyos alapelveken nyugvó intézményekben egy-egy autokrata vezető legfeljebb kisiklásnak, addig más alapelveken nyugvó intézményekben ugyanez normálisnak számít. Többek között ebben különböznek az intézmények. Témánkra szűkítve: az egyik intézmény (egyház) olyan, hogy abban diktatórikus vezetés a kollegialitás következetes alkalmazása, illetve a hierarchia hiánya miatt elvileg lehetetlen (ilyen például a görög ortodox, a helvét vagy az ágostai egyház, valamint a rabbinikus zsidóság), a másik meg olyan, hogy csak egyszemélyi vezetéssel működhet (mint a karizmatikus egyházak és csoportok), a harmadikban meg egyszemélyi vezetés vegyül egyfajta kollegialitással (ilyen a római egyház). Az *ÉS*-vita során nem kaptunk választ arra a kérdésre, hogy a Hit Gyülekezete vajon melyik csoportba tartozik. (A fenti hármas csoportosításhoz nem ragaszkodom.)

TGM három párhuzamot von. A Hit Gyülekezetének szakadárjai a Hit Gyülekezete ellen; a protestáns felekezetek a római egyházzal szemben, végül a kereszténység maga a jeruzsálemi papi kultusz ellen. Helytállók a nagyívű párhuzamok? Valóban ugyanarról szól mind a három eset? Hiszen a kereszténység egy másik vallás „lázadása” s legalábbis önértelmezése szerint nem a papi kultusz ellen (melyet a jeruzsálemi ősegyház annyira nem vetett el, hogy gyakorolta), hanem Krisztusának üzenetéért. (Természetesen, ha a qumráni közösség azonos lenne a kereszténységgel, ami több mint kétséges, akkor a qumrániak lázadása a templom ellen valóban a kereszténység lázadása, de csak akkor, és még így sem mondhatnánk, hogy a kereszténység kimerül a templom elleni lázadásban.) A másodikban valóban több az akár közösnek is vélhető politikai elem, de azért óvakodnék a reformátorok elemi erejű *teológiai* megújulási törekvését összevetni, bocs, a viharral egy kanál vízben. Luther Márton és Bartus László, esetleg Németh Sándor? Ugyan! A párhuzamok nem sántítanak: lötyögnek.

Ne „hagyjuk ezt”, hogy a hit azonos a misztikával! A vita során egyre-másra bukantak fel olyan fordulatok, mint „*közvetlen (misztikus) istenélmény*”, vagy (Kierkegaardra hivatkozva) „*a világ beszéde és a hit beszéde (melyről a misztikusok adnak hírt) két, egymásra lefordíthatatlan nyelv...*”. Ha a hit a misztika volna, a misztika pedig a közvetlen istenélmény, akkor a hit a közvetlen istenélménnyel lenne azonos. Márpedig ez ellentmond mindannak, amit az (ortodox, klasszikus) kereszténység a hitről tanít (ezt TGM is mondja). De miért is? Fentebb már idéztem, hogy a hit „*a reménylett dolgoknak valósága, és a nem látott dolgokról való meggyőződés*” (ZSIDÓK, 11:1). Az istenélmény túlzott erőltetése szörnyű csapdákat rejt: egyfajta teológiai bolszevizmust. Hát ezért volt mindig is gyanakvó az ortodox nagyegyház az elitista misztikákkal szemben. Nem filiszterségből, nem hatalomféltésből, hanem lényegi teológiai megfontolásból. Ugyanakkor egyáltalán nem vetette el a misztika minden formáját, például a görög és szláv ortodox egyházak teológiájának gerincét a hészükhasza misztikán nevelkedett szerzetesek alkotják mind a mai napig. Természetesen, hiszen a nagyegyház is Isten színéről színre láthatóságának ígéretében él. Igaz, csak nem gombnyomásra, imaszintidők teljesítésének függvényében, hanem úgy, mint ami Isten csakis saját akaratán múló önnön kezdeményezése, szuverén akaratából származó kegyelme, melyet ugyanakkor egyedül emberszeretőként nem tagad meg saját képére alkotott teremtményétől. Igen, ez az ősi aporia a kereszténység (sok tekintetben a zsidósággal mélyen közös) alaphelyzete, mely nem kerülhető meg. Vidrányi Katalin szép szavával: „*Isten nem élmény, hanem munka.*” Kemény és sokszor kilátástalan. Mi gyarlók vagyunk, az Úr pedig hallgathat, túl minden lehetséges megértésen. De az Úr megtalálja az őt keresőt, még akkor

is, ha az nem találja őt. Olcsó, gyors és főleg fájdalommentes kielégülés sehol és soha nem szerepelt az ígéretek között (vö. Joseph Heller: *AZ ISTEN TUDJA*). Magyarul, az imakommandó, a menetrendszerű istenre találás, ha valóban létezik, botrány, de nem a hité általában, hanem sajátosan a Hit Gyülekezetéé (ugyanis a találás nem hit).

A sivatagi atyák történetei között mesélik, hogy egy szent életű atya, neveztesseék Dorotheosznak, a forrásra igyekezett vízért. Egyszerre megjelent az ösvény két oldalán egy-egy arkangyal, Gábrriel és Mikhael, és mennyei himnuszokat énekeltek. Mit tett ekkor a szent életű Dorotheosz atya? Szemét lesütötte, fejét leszegte, és imáját mormolva határozott léptekkel áthaladt a két arkangyal között. E történet, a keleti kereszténység mai napig élő spirituális hagyományának alaptörténete arról szól, hogy nincs az a csoda vagy lelki élmény, amely megrebenthetné az Istenre szegezett figyelmet. Nem jámbor anekdotáról van szó. Ugyanez a történet a magas teológiában is megfogalmazható. Ha Istent látván valaki megértette, amit látott, mondja első levelében az Areopagita, akkor biztosan nem Istent látta, hanem csak valamely teremtményét. Márpedig bármely teremtményt Istennek tekinteni bálványimádás volna.

TGM lényegi keresztény vonásokat felsoroló listájáról tehát bizonyosan törölni kell, hogy „*Isten imával való kényszerítése*”. Ez ugyanis, mit szépítsünk rajta, vérbő pogányság, melynek semmi köze semmiféle kereszténységhez. Ismét magyarul, nemcsak arról van szó, hogy a Hit Gyülekezetének vallásgyakorlata nem azonos a keresztény misztikával (mint rész az egészszel), hanem félek, még az az erősebb állítás is igaz lehet, hogy semmi köze hozzá. (Még akkor is, ha, figyelem, egy nagyegyház által elítélt eretnekség gyakorolhatott hasonló dolgokat. Hogy jövünk azonban ahhoz, hogy marginális jelenséget ortodoxiává emeljünk?) Jó volna persze többet tudnunk arról, hogy a Hit Gyülekezete mit gondol teológiailag Isten és ember lehetséges kapcsolatáról (például mit gondolnak Órigenésznek az imáról szóló alapvető írásáról).

3. Harmadik pontként egy alapvető *non sequitur*ról kell beszélnünk, jelesül, hogy a politikai liberalizmus nem azonos a vallási liberalizmussal. A vitában ez a két szempont folyamatosan keveredett. A Hit Gyülekezetének vallási gyakorlatát a politikai liberalizmusra való hivatkozással, politikai ambícióit pedig a vallásgyakorlására való hivatkozással mentegették. Nos, e két dolgot keverni tilos. Amíg ugyanis a vallási liberalizmus általában együtt jár a politikai liberalizmussal, a politikai liberalizmusból nem okvetlenül következik vallási liberalizmus. Miért? Ugyanezért, amiért a sakk szabályait sem lehet „szabadon” értelmezni semmifajta politikai liberalizmus nevében. Szerethetem a bridzset, és nem szerethetem a kanasztát. Ettől azonban kutya kötelességem elfogadni, azaz lenyelni és megemészteni, hogy felebarátaim vagy családtagjaim az általam szeretett bridzs helyett a kanasztát választják (vagy egyiket sem stb.). Sőt azt is, hogy mindketten éppoly fontos lehet számukra, mint a bridzs számomra. De abból, hogy mindketten csinálunk valamit, amit szeretünk, még nem következik, hogy ugyanazt csináljuk. Éppen ezért politikai toleranciámat fenntartva még számárnak is tarthatom őket. Arról pedig végképp szó sem lehet, hogy a bridzsjáték szabályait az akár mégoly messzemenő politikai tolerancia jegyében is megváltoztathatnánk.

A vallási liberalizmus ebben az értelemben azt jelenti, hogy a tordai országgyűlés (1568 – !) szellemét kiterjesztve alapvető jognak tekintem, hogy minden község szabadon választhat magának prédikátort. (Csak aztán ne jöjjön panaszkodni.) Ettől azonban arra még nem nyer jogot senki, hogy a fent emlegetett kálvini egyházat a lutherivel, a rómaiakat a görögökkel vegyítse, vagy az egyszerűség kedvéért a pogányt, a zsidót vagy a keresztényt összemossa, mondván, hogy mindegyik ugyanazt az istent imád-

ja. (Ami nyilván csacsiság, hiszen a pogány nem egyet és nem imád, a zsidó nem fogadja el Krisztust, a keresztény meg, na, ezt már tudjuk, botrány is és bolondság is.) Elesebben fogalmazva: annak ellenére, hogy egy másik egyház vagy vallási csoport létét fizikailag elfogadni helyesnek, sőt ezen emberi szabadság védelmezését elsősorban kötelességnek tartjuk minden szükséges módon, az már nem következik, hogy teológiáját is helyeselnem kellene, vagy akár csak el kellene ismernem (létezésének tényén túl). Állításom szerint igenis lehet liberális politikusnak azt mondania, hogy bizony, a Hit Gyülekezete eretnecség, ha történetesen e politikus kálomista, ágostai, ortodox vagy éppen pápista. Sőt e liberális politikus mint teológus minden teológiai eszközzel harcolhat is az eretnecségek ellen, hiszen felebarátai lelki üdvéért minden tisztességes hívőnek felelősséget kell éreznie. A vitákban megengedett meggyőzőési módokon túl azonban nem használhatja az önkényes erőszak, és pedig különösen nem az állam hatalmi eszközeit saját nézeteinek propagandájához, illetve ellenfeleinek korlátozására. A liberalizmus nem a vallási szinkretizmust parancsolja, hanem az inkvizíciót tiltja. Mindennek pedig alapja az a zsidó-keresztény teológiai princípium, amely szerint az ember mint Isten képére teremtett lény, egyrészt radikálisan szabad, másrészt pedig ugyanezen érem másik oldalán radikálisan felelős féltékenyen szerető Teremtője előtt.

4. Ha valaki a fenti ellenvetéseket kézlegyintéssel minősítené történészkedő köztöködésnek, akkor bátorokodnám arra figyelmeztetni az illetőt, hogy a fenti teológiák mindegyike (legalább a maga szempontjából) a többitől magát öntudatosan megkülönbözteti, magát többé-kevésbé keményen végiggondolt módon autentikus kereszténységnek tartja, de még így is lehet egy részük a (hozzászóló által is vallott) ortodox vagy nagyegyházi álláspont szerint *herezis*. Fordítsuk meg a helyzetet. Ha TGM számára nem tűnik mindent eldöntő kérdésnek, hogy valaki valentiniánus-e vagy ofita, hogy evagriánus-e vagy ortodox; hogy valaki monofizita-e vagy diofizita, akkor vajon egyáltalán képes-e egy teológiai vitát értékelni? Az esszénusok, őskeresztények, gnóosztikusok stb. fenti együvé sorolása ugyanis azt jelzi, hogy (a felvilágosult, nem remélő) TGM számára ezek a kérdések úgymond elhanyagolható különbségekké jelentéktelenedtek (ahogy mondja, „*históriai esetlegesség folytán*” nem a gnóoszticizmus kanonizálódott – tessék?! Ez a TGM-hez méltatlan zöldség tökéletesen figyelmen kívül hagyja, hogy mit is gondolnak a gnóosztikusok Krisztusról, például azt, hogy csak a kereszt tövében nevetett a rómaiakon, akik valójában Cirénei Simont feszítették meg helyette), szóval minden teológiai különbség csak csacskaság, mint a *homousziosz* és a *homoiusziosz* közötti aprócska *i* betű. Csakhogy épp ez a látásmód definiálja a szemlélő immár külsővé válását, hiszen külső, azaz nem tétre játszó (kibic) az, aki számára az *i* mindegy, nem választ szét teológiai világokat, üdvösséget és kárhozatot, életet és halált. (Így lóhetett Madách Imre is kapitális *aufklärer* bakot e helyütt.) Nem tudom, TGM mit mondana, ha valaki azt állítaná, hogy csak merő véletlenségből nem játsszák a sakkot a kanasztá szabályai szerint?

Megértem én, ha TGM a szekularizált értelmiségi helyzetében (melynek türelmetlen agnoszticizmusát közben mély undorral jellemzi) már elvesztette türelmét ahhoz, hogy a keresztény teológia történetének eme nehéz vitáit a szükséges elszántsággal kövesse. Legyen bár a teológiatörténet immár csak műveltségi terület, nem mentesülünk annak tudhatása alól, hogy még pneumatikus szekta és pneumatikus szekta között is nagy különbségek lehetnek. Mint ahogy a priscillianus és a messzalianus teológia sem ugyanaz, az origenista-evagriánus aszketikus teológiáról nem is beszélve (melyek igen-csak misztikus irányzatok voltak – és a Hit Gyülekezetéhez kevés közülük van). E régi

krízisek óta pedig igenis van komoly (hiteles) ortodox teológiája annak, hogy miért nem lehet napi eksztázis aprópénzére felváltani az első pünkösdi nagyszerű eseményét (mint azt fentebb láttuk). Akár a római, akár a görög egyház nagy misztikusait tekintjük, a rendelkezésünkre álló ismeretek alapján valószínűleg igen keményen ítélnék el azt a hitgyakorlatot, melyet a Hit Gyülekezetétől megismerhettünk. Mármint ítélni nem kívánok (illetve ezzel nem kívánom terhelni az olvasót). Ami fontos, az az, hogy a különbségek bizony léteznek. Igen meglepő lenne, ha rálelhetnénk Ágoston, Bingeni Hildegard, Eckhart mester vagy Újteológus Szent Simeon olyan utalásaira, amelyek (szisztematikusan) rokoníthatók lennének a Hit Gyülekezetének teológiájával. (Ismétlem, hogy másodkézből származó információk helyett szívesebben olvasnék egy hite[le]s értekezést a Szentlélekről és az üdvözítő istenlátásról.)

5. Végezetül szeretném kártársam, TGM figyelmét felhívni bizonyos jelekre, melyeket szerintem minden gondolkodó ember jó lelkiismerettel alkalmaz(hatna) a Hit Gyülekezete autentikus keresztény voltának megítélésénél. Az egyiket már említettük. Nagy különbség van a korai kereszténység nyilvános (teológiai) megjelenése, terített lapokkal játszása (melyek jelentős része mind a mai napig olvasható) és a Gyülekezet (teológiai) zárkózottsága között. Nagyon fontos jel az, hogy nem emelhetők le a könyvtárak polcairól a Gyülekezet prédikátorainak „*katechetikai beszédei*”, mint Jeruzsálemi Szent Cirilléi. Miféle teológiáról beszélünk?

A másik kritérium arra épít, hogy a szépség az igazság ruhája. Ha majd e gyülekezet szellemi környezetében olyan misztikus himnuszok születnek, mint Keleten a TRISZAGION (HÁROMSZOR SZENT) vagy Nyugaton az AVE MARIS STELLA (ÜDVÖZ LÉGY, TENGERNEK CSILLAGA), mely a már istentagadóvá lett Renant sem szűnt megborzongatni (vagy Renan is csak afféle „sznob” volt?), esetleg a VENI SANCTE SPIRITUS (JÖJJ, SZENTLÉLEK ÚRISTEN), ha majd Hildebertus, Rhómanosz Melódosz vagy akár Angelus Silesius megszólal a Gyülekezet liturgiáján, szóval, majd beszéljünk akkor újra a Hit Gyülekezetének autentikus keresztény voltáról.

Ezt az érvet, jól tudom, manapság sokan nem szeretik. Tolsztoj meséjének három remetéjére szokás hivatkozni (a mesének közvetlen zsidó megfelelője ismert), vagy Aquinói Szent Tamás látomására, amikor egész műve szalmatörökké változott, vagy akár Remete Szent Antalra, akit képzetlensége nem akadályozott, sőt segített a filozófusok legyőzésében. A történetek gyönyörűek, de pontosan annyit mondanak, amennyit kell. Tolsztoj meséje nem azt jelenti, hogy az Úr imája felesleges (ezt akarta volna megtanítani a három tudatlan remetének a püspök), hanem azt, amit Marius Victorinus a maga módján mond: Nem a falak teszik a keresztényt. Ami annyit jelent: Isten bizony megteheti, hogy a kövekből támasszon fiaikat Ábrahámnak (Mt, 3:9, Lk, 3:8). A teológia a hit ruhája, mely a hit nélkül összeomlik. (A meztelen hit viszont megfázásra hajlamos.) Remete Szent Antal története pedig a Teremtő szaváról szól, mellyel szemben teremtet értelem nem győzhet.

Kierkegaard-nak abban tökéletesen igaza van, hogy nincs kereszténység a hit személyes felfedezése, azaz a hit melletti döntés személyes felelősségvállalása nélkül. S mivel a világ, mint a természet és a társadalom, a mechanikus összefüggések szabályszerű világa Krisztusról semmit nem mond, mivel nem is mondhat, a hit melletti döntés szükségképpen a világ elleni döntés, ezenképpen botrány. E döntés nem lehet rutindöntés, s így a hit nem lehet sem önszuggesztív, de egyéb szakrális gimnasztika mégoly áhított eredménye sem (*pace* Loyolai Szent Ignác, akinek technikáját a Hit Gyülekezet mintha csak modernizálta és eredményesebbé tette volna). Kierkegaard különbségtétele igen fontos: a kereszténység elvileg sem lehet soha azonos a keresztényiességgel

(pl. az ún. „keresztény Európával”). Csakhogy ez az eszme, melyet Kierkegaard oly nagy erővel fogalmazott meg, a legősibb keresztény eszmék egyike (a *metanoia*, a megtérés fogalmának gyökere), melyet persze a XIX. század rutinizott felekezetei a viktoriánus világ szellemének engedelmességgel háttérbe szorítottak a világi politikát kiszolgáló, ekképp bizony a bálványimádásra hajazó keresztényiesség javára. A napi plébánosi, lelkesítő gyakorlat átlagban ezt folytatja. Ebből azonban nem következik, hogy felébresztése a radikális szekták privilégiuma lenne. A kora kereszténységtől kezdve a sivatagi atyákon át, *horribile dictu* még a skolasztikában is masszívan jelen lévő megtérésszeme modern elnyomtatása például a keleti kereszténységben sokkal kevésbé érvényesült.

A vallási költészetből vett fenti példák tehát azt vannak hivatva illusztrálni, hogy egy gondolat ereje a megéléséből táplált továbbgondolás erejében áll. A kereszténység mindenkori hitelességét az általa ihletett gondolatok termékenysége mutatja, azaz a továbbadott megszólítás ereje. A liturgia, a himnuszok, sőt a teológia is a Szentírás dicsőítése, a szent szöveg köré font glória. Ezek is azokhoz a „gyümölcsökhöz” tartoznak, melyekről a szentség megismerhető. A kritérium természetesen általános, sok helyütt alkalmazható, de megszorításra most nincs is szükségünk.

Ezek a himnuszok még akkor is mutatják az autentikus hitet, ha igaz, hogy a múltból szólnak hozzánk. A jelen tekintetében készségesen egyetértek TGM-mel. A legtöbb történelmi egyház ma leginkább intellektuális rommezők képét mutatja. A fenti mérce szerint hiteles teológiai írásokat az utóbbi időben alig lehet olvasni. A helyzet azonban keresztény reménytelennek nem tarthatja. S valóban, félni nem szabad. Csak egyetlen, döbbenetes erejű példát említenék: aki olvasta a Gulagon elpusztult névtelen szerző AKATHISZTOSZ-ÁT AZ ELHUNYTAK NYUGODALMÁÉRT (megjelent: *Pannonhalmi Szemle*, 1997. V/3. 110–119), az tudja, miről van szó. A felmérhetetlen szenvedések között csodálatos mélységű himnusz született. És még nem is beszéltünk a friss és ropant erőteljes hangon szóló huszadik századi zsidó teológiáról sem.

Rommezők tehát, de lakottak (!), és nekünk legyen mondva. Néhány helye ráadásul még elég jó állapotban is van (például a többször emlegetett ortodox szerzetesség). Arról nem is beszélve, hogy tán még jelen állapotukban is ihletőbb rommezőkön bolyongva az egykori dicsőségen, mint az új korokban is romnak épült neobrutális lakótelepek eleve elrendelt kilátástalanságán elmélkedni. Persze közben nincs fölmentés Swift mazochista öngúnya alól: „*Vájon a keresztény hit megszűnése veszélyeztetné-e az Egyház létét?*”

Mi javasolható tehát a Hit Gyülekezetének jelenségével kapcsolatban? Mindenekelőtt arra kell gondolni, hogy meg vagyon írva a hamis tanítók felbukkanása. Ahogy pedig ez meg vagyon írva, úgy lehet abban is reménykedni, hogy „*a pokol kapui nem vesznek erőt*” (no, nem annyira a katolikus, mint az egyetemes) egyházon. A hitért vívott szellemi harc az ígéret szerint nem reménytelen. (Nem a politikai elnyomás gondolata kódoltatik!) Hogyan értendő ez? Úgy, ahogy az a gyönyörű talmudi történet, melyben rabbi Akiba, rabbi Gamliel, rabbi Joshua és rabbi Eliezer egyszer a templom romjai között járkálván egy rókára lettek figyelmesek. A társak sírva fakadtak, hiszen meg van írva a prófétáknál, hogy „*Azért ti miattatok mezővé szántatik a Sion, és kőhalom-má lesz Jeruzsálem, a templom hegye pedig erdős hegyé*”, MÍK, 3:12, illetve „*A Sion hegyéért, hogy elpusztult; rókák futkosnak azon!*”, THREN, 5:18. Rabbi Akiba viszont boldogan nevetett fel. Társai megbotrányozására azt válaszolta, hogy bármilyen szomorú látvány is az, ahogy a próféták szava valósággá vált, ez egyúttal azt is jelenti, hogy a Messiásra vonatkozó próféciaik is be fognak teljesedni (MAKKOT, 24).